

PAPER DETAILS

TITLE: Kâtip Çelebi'nin Tuhfetu'l-Ahyâr Adli El Yazmasi Eserindeki Bazi Hikmetli Sözler

AUTHORS: Ikra Sariçiçek,Ramazan Kazan

PAGES: 59-80

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3363850>

Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetu'l-Ahyâr* Adlı El Yazması Eserindeki Bazı Hikmetli Sözler

Some Wise Words in Kâtip Çelebi's Manuscript Titled *Tuhfetu'l-Ahyâr*

İkra SARIÇİÇEK

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Arap Dili Belagatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
Süleyman Demirel University Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences, Arabic Language and Literature, Master's Student
Isparta/Türkiye
İkra.saricicekk@gmail.com | orcid.org/0009-0002-1951-5234

Ramazan KAZAN

Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Arap Dili Belagatı Anabilim Dalı
Prof. Dr. Süleyman Demirel University, Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences Isparta, Türkiye
Isparta, Türkiye
ramazankazan@sdu.edu.tr | orcid.org/0000-0003-3103-111X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 26 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi | Accepted: 7 Kasım / November 2023

Yayın Tarihi | Published: 30 Aralık / December 2023

Atıf | Cite as: İkra Sarıçicek, Ramazan Kazan, “Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetu'l-Ahyâr* Adlı El Yazması Eserindeki Bazı Hikmetli Sözler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (Aralık 2023/2), 59-80.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./ This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Süleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyyatdergisi@sdu.edu.tr

Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetu'l-Ahyâr* Adlı El Yazması Eserdeki Bazı Mesel ve Hikmetli Sözler¹

Öz

XVII. yüzyılın öne çıkan bilim adamlarından birisi Kâtip Çelebi'dir. El yazması olan eser XVII. Yüzyılda kaleme alınmıştır. Bu asır, Osmanlı Devleti'nde önemli siyasi, kültürel ve sosyal değişimlerin yaşadığı bir dönemdir. Yine bu asırda devletin sınırları genişlemiş, ticaret ve kültürel etkileşimler artmıştır. Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetu'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr* kitabı da bu dinamik dönemin pek çok alandaki edebî, siyasi, tarihî zenginliğini yansıtmaları açısından öne çıkmaktadır. Aynı zamanda bu eser, Osmanlı Devleti'nin geniş entelektüel dünyasının yansıması olmakla kalmaz, dönemin fikrî çeşitliliğini ve zenginliğini gösteren önemli bir penceresidir. Eser Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinden ve kültürel unsurlardan hareketle kaleme alınması açısından ayrı bir değere sahiptir. Kâtip Çelebi, 1609-1657 yılları arasında yaşamış başta tarih ve coğrafya olmak üzere çeşitli sahalarda çok sayıda eser vermiştir. Bunlardan didaktik türde yazılan "*Tuhfetu'l-Ahyâr*", bir nevi ansiklopedik türde el yazması bir eserdir. Kâtip Çelebi'nin bu el yazması, Osmanlı Devleti'nin zengin kültürel mirasının bir kısmını günümüze aktarması açısından ilgi uyandıran bir hazinedir. Yine o, sadece bir kitap değil, aynı zamanda farklı dillerin ve düşüncelerin buluştuğu bir kavşaktır. Kâtip Çelebi bizzat kendisinin belirttiği üzere daha önce hiçbir eserde geçmemiş olan nadir bilgileri ve örneklerini bu eserde bir araya getirmiştir. El yazması olan eserin, iki nüshası olmakla beraber 565 varaktan oluşmaktadır. Yazıldığı dil Arapça olmakla beraber bazı şiirler, meseller ve hikmetli sözler takdim edilirken duruma göre Türkçeye ve Farsçaya da yer verilmiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi nüshası, müellif hattından oluşmaktadır. Diğer nüsha ise Mısır'da bulunmaktadır. Bu çalışmada İstanbul nüshası esas alınacaktır. Mısır'daki nüsha ise başka bir çalışmada karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Makalenin yazımında eser hakkında henüz ayrıntılı bir çalışma yapılmamış olması başlıca etken olmuştur. Bu çalışmayla "*Tuhfetu'l-Ahyâr*"da yer alan bazı meseller ve hikmetli sözler Arapça veya Farsça asıllarıyla ve Osmanlıca şekliyle takdim edilecek sonra tercümeler, varsa garip kelimelerin anlamları verilecektir. Daha sonra da konunun netleşmesi ve anlaşılması için kısa bir yoruma yer verilecektir. Öncelikle eserde yer alan meseller daha sonra hikmetli sözler takdim edilecektir. Atasözleri olarak ifade edilebilecek olan meseller, toplumların yüzyıllarca süren tecrübelerinden hareketle ortaya çıkması açısından önemli edebî türlerden birisidir. Meseller toplumların din, dil, gelenek, coğrafya, tarihlerinden hareketle bazı farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklı ifadelerin dahi kültürel değerleri yansıtmaları açısından ayrı bir değeri vardır. Ayrıca nesirde ve konuşmalarda kullanıldığı zaman içinde barındırdığı edebî sanatlarla oldukça dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. Hikmet lafzı ise veciz ve anlamlı söz olması bakımından mesel ile

¹ Bu makale, 'Tuhfetu'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Es'ar Adlı Eserin Üslup Açısından İncelenmesi' başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

aynı manayı ifade eder. Ancak hikmet, hakikate uygun, üzerinde tefekkür edilmiş sözlerdir. Bunun dışında aralarında başka farklar da vardır. Meselde delil getirme söz konusu iken, hikmette daha çok öğüt verme, ibret alma, tembih, öğretme söz konusudur. Ayrıca meseller herhangi bir kişinin söylediği sözler iken, hikmetler bilge kişilerin, filozofların söz ve düşüncelerinden meydana gelmektedir. Yine hikmetli sözler daha uzun cümleleri ihtiva edebilmektedir. Çalışmada, makale sınırları çerçevesinde eserdeki tüm hikmetli sözlerle ve mesellere yer verilmeyecektir. Bu nedenle sadece belirli örnekler seçilerek ilim ve edebiyat dünyasının dikkatlerine sunulacaktır. Gelecekteki derinlemesine çalışmalar yapacaklar için bir nebze de olsa Kâtip Çelebi'nin düşüncelerine ve yaşadığı dönemin ruhuna daha yakından bakma fırsatını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tuhfetu'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr*, Kâtip Çelebi, Hacı Halife, Arapça, ibare, mesel, hikmetli söz.

Some Proverbs and Words of Wise in Kâtip Çelebi's Manuscript Named *Tuhfetu'l-Ahyâr*
Abstract

One of the prominent scientists of the XVII. century is Kâtip Çelebi. The manuscript work was written in the 17th century. This century was a period of significant political, cultural and social changes in the Ottoman Empire. Also in this century, the borders of the state expanded and trade and cultural interactions increased. Kâtip Çelebi's book *Tuhfetu'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr* also stands out in terms of reflecting the literary, political and historical richness of this dynamic period in many areas. At the same time, this work is not only a reflection of the broad intellectual world of the Ottoman Empire, but also an important window showing the intellectual diversity and richness of the period. The work has a special value in terms of being written based on different regions and cultural elements of the Ottoman Empire. . Kâtip Çelebi lived between 1609-1657 and produced many works in various fields, especially history and geography. Among them, “*Tuhfetu'l Ahyâr*”, written in a didactic style, is a kind of encyclopedic type of manuscript. This manuscript by Kâtip Çelebi is an intriguing treasure as it conveys some of the rich cultural heritage of the Ottoman Empire to the present day. Also, it is not just a book, but also a crossroads where different languages and thoughts meet. As Kâtip Çelebi herself stated, he brought together in this work rare information and examples that have not been mentioned in any work before. Although there are two copies of the manuscript, it consists of 565 pages. Although the language in which it is written is Arabic, some poems, proverbs and wise words are presented, and Turkish and Persian are also included depending on the situation. . The Süleymaniye Library Esad Efendi copy of the work consists of the author's line. The other copy is in Egypt. In this study, the Istanbul copy will be taken as basis. The copy in Egypt will be discussed comparatively in another study. The main factor in writing the article was that no detailed study had been carried out on the work yet. In this study, some proverbs and wise sayings in “*Tuhfetu'l Ahyar*” will be presented in Arabic or Persian originals and in Ottoman form, and then the

translations and the meanings of strange words, if any, will be given. Then, a brief comment will be included to clarify and understand the subject. First of all, the proverbs in the work will be presented, and then the words of wisdom will be presented. Parables, which can be expressed as proverbs, are one of the important literary genres in terms of emerging from the centuries-long experiences of societies. Proverbs may show some differences depending on the religion, language, tradition, geography and history of societies. Even these different expressions have a special value in terms of reflecting cultural values. In addition, it has a very remarkable feature with the literary arts it contains when used in prose and speeches. The word “wisdom” expresses the same meaning as the proverb in that it is a concise and meaningful word. However, wisdom is words that are in line with the truth and have been meditated on. Other than this, there are other differences between them. While it is about providing evidence in the parable, it is more about giving advice, taking lessons, admonishing and teaching in wisdom. Moreover, while proverbs are words spoken by any person, wisdoms consist of the words and thoughts of wise people and philosophers. Again, wise words can contain longer sentences. In the study, not all wise words and proverbs in the work will be included within the limits of the article. For this reason, only certain examples will be selected and presented to the attention of the scientific and literary world. It will provide those who will carry out in-depth studies in the future with the opportunity to take a closer look at Kâtip Çelebi's thoughts and the spirit of the period in which he lived.

Keywords: *Tuhfetu'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr*, Kâtip Çelebi, Hacı Halife Arabic, expression, parable, wise word.

Giriş

Matbaanın icat edilmesinden önce ve yaygınlaşması sırasında müellifler, eserlerini elle yazıyor sonra diğer sanat erbabı tarafından çoğaltılıyordu. Özellikle müellif hattıyla yazılan eserlerin ayrı bir önemi olduğu bilinmekteydi. Diğer taraftan matbaanın yaygınlaşması ve kitap basımının hızlı bir şekilde artmasından uzun yıllar sonra bir kenarda unutilan veya ulaşılamayan eserlerin araştırılmasına da önem atfedilmeye başlandı. Böylece el yazması eserleri gün yüzüne çıkarmanın ve ilim dünyasının dikkatine sunmanın önemi bir kat daha artmış oldu.

Kâtip Çelebinin *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâtî'l-Fuhûl, Mîzânü'l-Hak fî İhtiyari'l-Ehak* ve *Cihannüma* gibi eserleri üzerinde daha önce pek çok çalışma yapılmıştır. Didaktik eserler kategorisinde olan *Tuhfetu'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr* adlı el yazması hakkında şimdiye kadar ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Ancak eser hakkında Ahmet Yıldız'ın on beş sayfalık bir makale türü çalışması tespit edilmiştir. Ahmet Yıldız, eserin bazı bölümlerinden birkaç örnek seçerek kitabın tanıtımını yapmıştır.

Müellifin el yazması bu eserin tamamını ilim dünyasının dikkatine sunmak detaylı bir çalışmayı ve uzun zamanı gerektireceğinden makalede sadece ihtiva ettiği hikmetli sözlere yer

verilecektir. Eserin diğer bölümleri Lisans Üstü tez çalışması kapsamında ele alınacaktır. Önce müellif hakkında kısa bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

1. Müellif Kâtip Çelebi'nin Hayatı

XVII. yüzyılın önemli bilim adamlarından Kâtip Çelebi, Osmanlı döneminde 1609-1657 yılları arasında yaşamıştır. Eserlerinin kadri kıymeti zaman geçtikçe daha iyi anlaşılmıştır. Bu bağlamda Osmanlı ulemasını tanıtan müellifler arsında yer alan Bursalı Mehmed Tahir şöyle söylemektedir: “Fenni nafi eserler tahririne sırf mukadderat eylemiştir ki bu cihetle yazdığı eserler, zamanı geçtikçe kıymeti artan asarı akika kabilindedir.”² İfade edilebilir ki, müellifin yazdığı eserlerin pek çoğu döneminde rağbet görmemiş ve önemi sonradan anlaşılmıştır. Onun izinden giden Osmanlı aydınları, ancak vefatından yarım asır sonra onun tespitlerini kavramışlardır. Bundan dolayı eserleri zamanla farklı konuda başvuru olan oldukça önemli bir kaynak haline gelmiştir.

Asıl adı Mustafa, babasının adı Abdullah olan ve annesinden edindiği bilgilere göre Kâtip Çelebi, 1017/1609 yılı Zilkade ayında Sultan Birinci Ahmed döneminde İstanbul Fatih'te dünyaya gelmiştir ve hayatının çoğunu orada idame ettirmiştir. Babası olan Abdullah ise Harem-i Hümayunda Sultan Mehmed Han döneminde Sipahi Bölüğünden çalışan ve 44 yıl seferlere çıkan bir zattır. Kâtip Çelebi bu bilgiye ilave olarak babasının oldukça dindar, ayrıca alimlerin ve şeyhlerin meclislerinde yer aldığına da dikkat çekmektedir.³

Küçük yaşlarda Kırımlı İsa Efendi'den özel olarak Kur'an ve tecvit eğitimi almıştır. Kur'an hafızlığını da bu süre zarfında tamamlamıştır. Ayrıca Zekeriyya Ali İbrahim Efendi ve Nefes Zade adlı hocalardan da dersler almıştır. Böğri Ahmed Çelebi efendiden de hat sanatını öğrenmiştir.⁴ On dört yaşına geldiğinde babası, Kâtip Çelebi'yi kendi mensup bulunduğu Dîvân-ı Hümayun kalemlerinden Anadolu Muhasebeciliği Kalemine almıştır. Babasıyla beraber orduda pek çok sefere iştirak etmiştir.⁵ Safevilerle yapılan Bağdat seferine katıldıktan sonra Musul'a döndüğü zaman babası Abdullah Efendi, 1035 yılı Zilkade ayında hayata gözlerini kapamıştır. Bundan sonra Kâtip Çelebi ardı arkası kesilmeyen birçok acı ve sıkıntılarla karşılaşmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek hocası Kadızade'nin derslerine devam etmiştir. İlmi ve fazileti ile meşhur A'rec Mustafa Efendi, Ayasofya Dersiamı Abdullah ve Süleymaniye Dersiamı Keçi Mehmet Efendi gibi tanınmış zatlardan dersler almıştır.⁶

Kâtip Çelebi, tarihten başka ilimlere de merak salmış, coğrafya kitaplarını okumuş; Bilhassa Batıdakilerin bu alanda ileri gittiklerini görmüş ve coğrafya alanındaki bu eksikliği telafi etmek için *Cihannümayı* yazmaya karar vermiştir. Muhtelif eserlerinde de “Coğrafya, bir Devletin en başta

² Bursalı Mehmed Tahir, *Kâtip Çelebi*, Kanaat Matbaası, (İstanbul: Dersaadet, 1331), s. 4.

³ Fikret Sarıcaoglu, “Kâtip Çelebi'nin Otobiyografileri” *Tarih Dergisi*, S. 37, 2002, ss. 297-320.

⁴ Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), s. 4-6.

⁵ Orhan Şaik Gökyay, “Kâtip Çelebi”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/katib-celebi>, (28.05.2023)

⁶ Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebiden Seçmeler*, (İstanbul: Devlet Kitapları, 1986), s. 3.

bilinmesi zorunlu bir iştir. Bundan dolayı Osmanlı coğrafyasının, kendisiyle sınırdaş olan ülkeleri bilmesi elzemdir.” diyerek zamanının sıkıntılarına gösterdiği pragmatik yaklaşımla kalıcı çözümler bulmaya çalışmıştır. Bunun neticesinde Kâtip Çelebi, kendinden önceki Müslüman coğrafyacılar Piri Reis ve Evliya Çelebi’nin yaptıkları gibi *Cihannüma* adlı eserinde Osmanlı sınırları ile yetinmemiş, topyekûn kâinatı hedefleyerek kaleme almıştır. Telif ettiği Arapça ve Türkçe eserlerindeki noksanlıkları tamamlayabilmek için batılı kaynaklarından faydalanmayı düşünen müellif, Latinceyi çözümleyebilecek kadar öğrenmiştir.⁷

1055 (1645-46) yılında meydana gelen Girit seferi sırasında haritalarla ilgili yapılan çizimler ve telif edilen eserler üzerinde çalışma fırsatı bulmuştur. Bu tarihten itibaren de memurluktan ayrılmış ve tamamen ilmi çalışmaları üzerine yoğunlaşmıştır. Kendisi daha çok tarihî ve biyografik konular üzerine meşgul olmuş, astronomi ve anatomi bilmeyen kimsenin Allah’ı tanımaktan âciz kalacağını ifade etmiştir.⁸

Hayatıyla ilgili yazılan kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla ömrünün son on yılını doğrudan ilmî çalışmalara vermiştir. Müellif, arta kalan zamanlarında da öğrencilerine çeşitli dersler vererek birçok talebe yetiştirmiş ve 48 yıllık kısa bir hayata muhtelif konularda yaşadığı döneme tanıklık edecek 22 ayrı eseri sığdırabilmiştir. XVII. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasının mütebahhir bilgini 1067 yılı sonlarında Zilhiccenin 27. cumartesi günü (6 Ekim 1657) hayata gözlerini kapamıştır.

Hayatına dair bu genel bilgilerden sonra makaleye konu olan el yazması eseri hakkında bilgiler vermek yerinde olacaktır.

2. *Tuhfetü'l-Ahyâr Fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr* Adlı Eseri

Tuhfetü'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr adlı el yazması eseri “alfabe” sırasına göre tanzim edilmiş ansiklopedik türde yazılan bir kavramlar mecmuasıdır. XVII. yüzyılda Kâtip Çelebinin kaleme almış olduğu bu eserde duruma göre Arapça, Farsça ve Türkçe olarak pek çok kelime ve terimlerin tanıtımı yapılmıştır. Yazarın kullanmış olduğu dil ve üslubu ise açık, anlaşılır ve akıcıdır.

Eserde ilk olarak alfabetik sıraya göre kelimelerin ve terimlerin tanıtımı yapılmıştır. Kelime ile ilgili kısa ve özgün benzetmeler yapılarak açıklamalarda bulunulmuştur. Konu ile ilgili metin içerisinde birkaç fıkra, özdeyiş ve şiirler serpiştirilerek okuyucuyu hem bilgilendirmek hem de hoş vakit geçirmeleri amaçlanmıştır. Muhteviyatında hikmetler, hoş latifeler, atasözleri ve çeşitli kaynaklardan derlediği şiirler, sarf ve nahve dair malumatlar da yer almaktadır. Kâtip Çelebi eserinin son sözünde belirttiği gibi daha önce hiçbir eserde geçmemiş olan nadir bilgileri ve örneklerini bu eserde bir araya getirmiştir.

⁷ Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986), s. 19-33.

⁸ Gökyay, *Katip Çelebi'den Seçmeler*, s. 32.

Tuhfetü'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr, Osmanlı döneminde yazılmış olan atasözleri ve hikmetli sözler hakkında kaynak niteliği taşıyan değerli bilgiler ihtiva eder. Bu eserde yer alan atasözlerin bir kısmı Osmanlı kültürüne ait felsefî ve ahlakî düşünceleri yansıtır. Eserde, müellifin muhtelif konularda bilgilere temas etmesi, onun engin bir bilim adamı olduğunu açıkça göstermektedir. Eser, sistematik halde tanzim edilmiş ve ele alınan konuya/maddeye dair ilginç bilgiler verilmiştir. Örnek vermek gerekirse, müellif eserine (الب) baba, kelimesiyle başlamış, devamında da aile fertleriyle ilgili çeşitli örnekler vermiştir.⁹ Daha sonrasında (الادب) edep kelimesiyle edebî tanımını yapmış, edebî edinmenin faydalarından çeşitli vecizelerle örnekler vermiştir.¹⁰

Harf sırasına göre (أوائل)/ilkler maddesinde yaratılanların başlangıcıyla alakalı ilklerden, ilk Müslüman olanlardan, ilk kadılardan, ilk vahiy inen peygamberler ve yönetimle ilgili ilklerden bahsedilmiştir. Devamında da ilk yaratılan mahlukattan, önce akı, sonra nefsi, ardından tabiatı, feleği ve son olarak da ruhların derecelerine göre yaratıldığını belirtmiştir.¹¹ Kitabın sağladığı faydalara dikkat çekilmiş, aynı başlık altında kitap ödünç verme ile ilgili bazı kişilerin sözlerinden örneklere de yer vermiştir. Bu bağlamda Gazali'nin verdiği öğütlere yer vermesi de dikkate değerdir.¹²

1061(1650/1651)'de yazar tarafından temize çekilmeye başlanan kitap, 1063'te (1653) “ح” harfine kadar hazırlanmış, fakat yazarının ifadesine göre üzücü bir sebepten dolayı burada bırakılmıştır. Kâtip Çelebi hayatı ve eserleri hakkında, daha sonra farklı kişilerin elinde bulunan müsveddeleri Ağa Mehmed adlı bir kadı toplamış ve Yazıcı-zâde diye bilinen Mehmed Kâtibî b. Ahmed'e bunları temize çekirmiştir. Eser (الأب)/baba kelimesiyle başlamakta ve (اليوم)/gün kelimesi ile sonlanmaktadır. Kâtip Çelebi'nin diğer eserleriyle birlikte *Tuhfetü'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr* adlı eseri kendi döneminde ilgi gördüğü gibi günümüzde de kaynak olma özelliğini hala korumaktadır. Eser 565 varak olup, makale kapsamında faydaladığımız nüsha Süleymaniye Kütüphanesinde Esat Efendi bölümü, numara 2539 da yer almaktadır. Diğer nüshası da Mısır, Kahire de Hidiv Kütüphanesi, 721 numarada bulunduğu bilinmektedir.

Sonuç olarak Kâtip Çelebi, eserin ilk sayfalarında belirttiği gibi eseri tanzim ederken hikmetli söz ve şiirlerde belirli bir düzene riayet etmiştir. Ancak eser, sözlük türünde olduğu için alfabetik bir düzenle tanzim edilmiştir. Herhangi bir konuya ya da temaya dayalı bölümler yerine, alfabetik sıraya göre dizilmiş maddelerden oluşur. Eser, farklı kaynaklardan alınan filozofların sözleri, şiirler, atasözleri, meseller, hikmetli sözleri ve az da olsa farklı konuları da ihtiva eder. Sayfa kenarlarına ek notlar alınmasıyla okuyucunun daha iyi anlamasına yardımcı olmayı amaçlar.

⁹ Kâtip Çelebi, *Tuhfet'ul-Ahyâr fi'l Hikem ve'l-Eş'ar*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2539), 3a.

¹⁰ Çelebi, *Tuhfet'ul-Ahyâr*, 8b.

¹¹ Çelebi, *Tuhfet'ul-Ahyâr*, 31a.

¹² Gökyay, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, s. 244 -267.

3. Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetu'l-Ahyâr fî'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr* Adlı Eserindeki Hikmetli Sözler

Önce kısaca meselin tanımına ve örneklerine yer verilecektir. Sonra hikmetin tanımına ve alanla ilgili sözlerle dikkat çekilecektir. Ayrıca hikmetli sözlerin Osmanlı ve Fars şiirindeki yansımalarına, alanla ilgili takdim edilen bazı ayet ve hadislerle de ayrı başlıklar halinde yer verilecektir.

3.1. Mesel

Arapça da atasözü anlamına gelen (مثل)/mesel kelimesinin çoğulu, (الأمثال)/el-emsâl olup lügatte “bir şeyin benzeri, dengi, aynısı, söz, sıfat, hüccet” gibi anlamlara gelmektedir. Yine mesel tek başına kullanıldığı gibi (ضرب) /darb kelimesiyle birlikte (ضرب المثل) şeklinde de kullanılmaktadır.¹³

Mesel lafzı, (قَوْلٌ مَّأثورٌ) /“nakledilen söz” kelimesiyle de ifade edilmektedir.¹⁴ Aynı kökten türeyen (تَمَثَّلَ)/timsal kelimesi de, benzetmek, heykel, ifade etmek, ortaya çıkmak anlamlarına gelmektedir. Yine aynı kelimedenden türeyen ve çoğulu (أَمْثَلَةٌ) olan “misal” kelimesi ise, “benzer, denk, aynı, eş, benzeyen, eşdeğerli” anlamlarına gelir.¹⁵

Terim olarak kendisiyle ikincinin durumu birinciye benzetilen yaygın olan söz anlamına¹⁶ gelmektedir. Türkçedeki atasözü anlamına kullanılmaktadır.

Müellifin eserde bahsettiği mesel ile ilgili örneklerden bazısına değinmek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

3.1.1

مَنْ أَكَلَّ قَلِيلًا لَا يَكُونُ عَلِيلًا¹⁷

“Kim az yerse, hasta olmaz.” Mesel de geçen (عليل) kelimesi, “tekrar tekrar koku süren kadın ya da hasta, illetli” anlamlarına gelmektedir. عليل kelimesinin çoğulu ise (أَعْلَاء) lafzıdır.¹⁸

Arapça olan bu meselde belagat açısından bedi‘ sanatlarından seci‘ üslûbu vardır. Terim olarak seci‘, “iki fasılının son harflerinin aynı olmasına ya da benzeşmesine”¹⁹ denir. Görüldüğü üzere altı çizili fasıla sonlarında olan (قليل), (عليل) lafızların son harfleri arasında bu durum dikkat çekmektedir. Fasılaların son harfleri, kafiye, vezin ve harf sayısı bakımından birbirine denk olduğu için seci‘nin türlerinden olan murassa seci‘ söz konusudur. Ayrıca secili olan cümleler, okuyucu ve dinleyiciye de ayrı bir kulak zevki vermekte mesellerin ezberlenmesi ve naklini de kolaylaştırmaktadır.

¹³ İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem *Lisânu'l-‘Arab*, C. XI (Lebanon: Dar Sader Publishers, 2011), s. 615.

¹⁴ Asım Efendi - Mustafa Koç, *el-Ukyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, C. I, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), s. 48.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, C. XI, s. 615.

¹⁶ el-Meydânî, Ahmed b. İbrahim en-Neysâbüri, *Mecmeu'l-Emsâl*, (tah: Naim Hasen Zarzûr), C. I (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.), s. 34.

¹⁷ Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 16b.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, C. XI, s. 471

¹⁹ es-Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, (tah: Abdulhamid Hendâvî), (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), s. 542.

Çok yemenin sağlık açısından zararına meselde secili bir şekilde dikkat çekilmiştir. Bu gün obezitenin en önemli nedenlerinden birinin aşırı derecede yemeden kaynaklandığı bilinmektedir. Denilebilir ki İslam'ın toplum hayatına girmesinden sonra yeteri kadar ya da az yeme konusundaki özellikle hadislerden hareketle pek çok atasözü ortaya çıkmıştır.²⁰ Müellif de eserde geçen bu atasözüyle az yemenin faydaları üzerinde durmuş ve bununla ilgili değişik açıklamalarda bulunmuştur.

3.1.2

الوقت سيف قاطع والناس نيام.²¹

“Vakit, insanlar uyurken keskin bir kılıçtır” Atasözünde geçen قاطع kelimesi, قطع fiilinin ismi faili olup “kesici alet, yolculuğa çıkmaktan aciz olan” anlamına gelmektedir.²²

Müellifin eserinde yer verdiği bu vecizede vaktin ne kadar kıymetli olduğu, ömrün boş şeylerle geçirilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. İnsanların uyuması, farkında olmamak, gaflete dalmaktan kinayedir. Gaflette olan insan, vaktin kıymetini bilmeyip onu iyiye, güzele kullanma konusunda zafiyete düşer. Yine vaktin kılıca benzetilmesi telafisinin mümkün olmayacağını ifade eder. Nasıl ki savaşlarda kılıcın kestiği ve öldürdüğü insanların dirilmesi mümkün değilse, geçen zamanın geri gelmesi de mümkün değildir.

3.1.3.

آن بر همه سروران عالم فروز دانی که چوقان است روح افروز²³

Müellifin verdiği bu Farsça ifade Türkçeye şu şekilde çevrilebilir: “O, dünyadaki sevinç sahiplerinin üzerinde yükselen ve kılıçla savaşan ruhlara ilham veren bir kişidir.”

Bu ifadedeki kişi, Büyük Kağan olup onun liderlik özellikleri ve hükümdarlığının yüceliği anlatılır. Burada lider, Dünyadaki mutlu ve sevinçli olanların yanında yer alan ve kılıçla savaşan kişilerin ruhlarını aydınlatan, onları motive eden bir varlık olarak betimlenir. Mamafih bu beyit, İran edebiyatının ve kültürünün önemli bir parçasıdır ve liderliğin yüksek vasıflarını vurgular.

3.1.4.

من أكل الخبز مع الزبيب لا يحتاج إلى الطبيب²⁴

“Kim ekmeği üzümle yerse, doktora ihtiyaç duymaz.”

Atasözünün söylendiği dönemde sağlıklı beslenmenin bir şekli de ekmek ile üzüm yemek olduğu anlaşılmaktadır. Bir yerde ekmek, doymaya sebep olsa da üzümün sağlıklı yaşamaya pek çok faydası olduğu bugün de bilinmektedir.

Arapça olan bu meselde edebi üslup açısından bedî‘ sanatlardan seci‘ söz konusudur. Zira , iki fasılının son harfleri aynıdır. Görüldüğü üzere altı çizili fasıla sonlarında olan (الطيب), (الزبيب)

²⁰ Bu bağlamda “ insanoğlu karnından daha zararlı bir kap doldurmamıştır. İnsanoğluna kendini ayakta tutacak birkaç lokma yeterlidir.”(İbn Mace, *es-Sünen*, , İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, Et’ime, 50) hadisinden “sofradan doymadan kalkanın midesi ağrımaz” atasözü etkilenecek ortaya çıkmıştır. Bkz. Başaran, Selman, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi 1994), s. 68.

²¹ Çelebi, *Tuhfetu’l-Ahyâr*, s. 479b

²² Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu ’l- Muhît*, Dâru’l-Fikr, (Beyrut: 1995), s. 677-678.

²³ Çelebi, *Tuhfetu’l-Ahyâr*, s. 479b.

²⁴ Çelebi, *Tuhfetu’l-Ahyâr*, s. 16a.

lafızların son harfleri (ب) arasında bu durum dikkat çekmektedir. Ayrıca daha önce geçtiği üzere fasılaların son harfleri, kafiye, vezin ve harf sayısı bakımından birbirine denk olduğu için murassa seci‘ de söz konusudur.

3.1.5

إن الإنسان مجموع من المركب من النفس والبدن ومخصص والنطق بالعقل²⁵
ومزين ظواهره بالحواس وبواطنه بالتقوى.

“İnsan, nefis ve bedenden oluşmuş bir bileşimdir; akıl ve konuşmakla donatılmıştır, zahiri/dış tarafi algılama organlarıyla, batını/iç yönleri ise takva ile süslenmiştir.”

Meselde geçen “مجموع” kelimesi “جمع” fiilinin meful babındaki mastarından olup toplamak, bir araya getirmek anlamındadır.²⁶ “مخصص” kelimesi ise “خصص” kökünden türemiş olup ism-i meful vezninde olup tahsis edilmiş anlamlarına gelmektedir.²⁷

“مزین” kelimesi “زينة” mastarından türemiş olup ism-i meful vezninde “süslenmiş”, “ziynetlenmiş” veya “güzel hâle getirilmiş” anlamlarına gelmektedir.²⁸

Bu mesel, insanın fiziksel ve ruhsal bileşenlerine ve niteliklerine dikkat çekmektedir. İnsanın hem bedensel hem de ruhsal boyutlardan oluştuğunu, akıl ve konuşma yetenekleriyle donatıldığını, dış dünyayı duyularıyla algıladığını ve manevi yönünü takva ile güçlendirebilen bir varlık olduğuna dikkat çekilmektedir. Kâtip Çelebi bu meseli nakletmesiyle insanın beden, ruh, akıl, konuşma, duyular ve batınî olarak da takva gibi farklı yönlerden oluştuğunu mükemmel bir varlık olduğunu anlatmak istemiştir.

Mesellerle ilgi bu örnekleri naklettikten sonra onunla bazı benzer özellikleri olan hikmet terimine de müellif dikkat çekmektedir. Şimdi kısaca hikmet terimine ve hikmetli sözlere temas etmek yerinde olacaktır.

3.2. Hikmet

Hikmet, veciz ve anlamlı söz olması bakımından mesel ile aynı manayı ifade eder. Ancak hikmet, hakikate uygun, üzerinde tefekkür edilmiş sözlerdir. Bunun dışında aralarında elbette diğer farklar da vardır.

Hikmetin üç anlama geldiğine dair tespitler de söz konusudur. Bunlardan birincisi, icat; ikincisi, ilim; üçüncüsü de sebeptir. Yine hikmet; ilmi ve akli kuvvetin heyeti olup, bu kuvvetin ifratı olan kurnazlık ile onun tefriti olan ahmaklık arasında orta yerdir.²⁹

Bu kısa bilgilerden hareketle ifade edildiği üzere akli kuvvetin bir sonucu olması bakımından mesel ile aynı minval üzeredirler. Ancak meselle birtakım farklılıkları bulunmaktadır. Meselde delil

²⁵ Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 25b.

²⁶ Asım Efendi - Koç, *el-Ukyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, C. I, s. 142.

²⁷ Osman Düzgün, *Arapça-Türkçe Karşılıklar Klavuzu*, (Ankara: TDK yayınları, 2020), s. 115.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, C. XI, s. 201.

²⁹ Seyyid Şerif Cürcanî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü, Kitabu't-Ta'rifat*, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), s. 89.

getirme söz konusu iken, hikmette daha çok öğüt verme, ibret alma, tembih, öğretme söz konusudur. Ayrıca meseller herhangi bir kişinin söyleyebildiği sözler iken, hikmet bilge kişilerin, filozofların söz ve düşüncelerinden meydana gelmektedir.³⁰

Genel olarak hikmeti ve meselle irtibatını takdim ettikten sonra Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetu'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr* adlı eserinden bazı hikmetli sözleri asılları, anlamları ve yorumlarıyla birlikte maddeler halinde sunmak yerinde olacaktır.

3.2.1

وقال افلاطون عقول الناس مُدَوَّنة في أطراف أعلامهم، وظاهرة في حُسن اختيارهم. وقد قيل اختيار الكلام أصعب من تأليفه

Eflatun şöyle dedi: “İnsanların akılları, kalemlerinin ucunda kayıtlıdır. Yaptıkları iyi seçimlerde ortaya çıkar/bellidir. Denildi ki, kelamın/sözün seçimi, onun telifinden daha zordur.”³¹

Hikmetli sözde yer alan دون kelimesinden türeyen مُدَوَّنة lafzı, دَوَّن kelimesinin ism-i mef'ulü olup, çoğulu مُدَوَّنَات kelimesidir. Bu kelime “toplanmış” veya “bir araya getirilmiş” anlamına gelmektedir.³² Bu ifade, insanların düşüncelerinin ve zihinsel kapasitelerinin, seçimlerinin bir yansıması olduğunu vurgulamaktadır.

Yukarıda geçtiği üzere insanlar fikirlerini kalıcı olması için kalemleriyle ortaya koyarlar. Eflatun'a ait olan bu sözde kişinin bunu yaparken aklını kullanması, ortaya çıkan fikirlerin arasından seçim yapıp en uygununu yazmasının önemine dikkat çekilmektedir. Ayrıca fikrin netleşmesinden sonra onun yazıya dökülmesinin daha kolay olacağına vurgu yapılmaktadır.

3.2.2

Kâtip Çelebi eserinde bazı Osmanlı padişahlarının sözlerine de yer vermiştir. Dolayısıyla Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetu'l-Ahyâr* adlı el yazması eseri, Arapça olmakla beraber bazı maddelerde verilen örnekleri arasında Farsça ve Osmanlıca şiirlere de rastlamak mümkündür. Mesela, “دول/ düvel” maddesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın hikmetli olan şu sözleri Osmanlıca olarak beyit halinde örnek verilmiştir:

خلق اجينده معتبر برنسنه يوق دولت كبي

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi,

اولميه دولت جهانده بر نفس صحت كبي³³

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi”

³⁰ Taceddin Uzun, *Arap Dilinde Meseller (Atasözleri)*, (Konya: 1996), s.14. Ayrıca bkz. hikmet, mesel, meselu's-sâir, darb-ı mesel, vecize ve camiu'l- kelim terimleri ve aralarındaki ilişkiler için; Kazan Ramazan, *İbn Dureyd'in el-Muctenâ Adlı Esrindeki Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebî Özellikleri*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2011), s. 3-12.

³¹ Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 2b

³² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1079

³³ Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 216b - 217a.

Osmanlıca olan bu hikmetli sözde yer alan *mu‘teber*/معتبر kelimesi Arapça olup اِفْتِعال babının ism-i meful vezninden gelmiştir. Anlam olarak, “hayret edilmiş, takdir edilmiş”³⁴ anlamlarına gelmektedir.

Bu sözde dünyada en değerli şeyin, sağlık olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu da ülkesindeki hemen hemen her şeye hâkim olan, gücün timsali bir devlet reisinin dilinden aktarılmaktadır. Böylece devlet reisi de olsa, insan olması hasebiyle hastalıklarla yüz yüze gelineceğine dikkat çekilerek sağlığın önemi vurgulanmaktadır.

Kâtip Çelebi eserinde insan sağlığına dikkat çekmesinin yanı sıra insanlık, insanlığın yaratılışı, kardeşlik hakları ve mütevazı olması üzerine de birçok hikmetli sözlere yer vermiştir. Buna Hipokrat’ın şu sözü örnek gösterilebilir:

3.2.3. سنل أبقرط عن الإنسانية، فقال: التواضع فى الدالة والسخاء مع القلة والعطاء بغير منة³⁵

“Hipokrat’a (377?- 460?) insanlık hakkında soruldu: tevazu, şöhretli iken gösterilir.

Cömertlik, yokluk/darlıkta iken yapılır. Hediye karşılık beklenmez.”

Bu hikmetli cümlede insanlığın, kâdir iken mütevazı olmakla, sıkıntı içinde iken cömertlikle, karşılık beklemezsiniz hediye vermekle ortaya çıkacağına dikkat çekilmektedir.

İnsanların insanlık değerlerini güçlendirmek ve birbirleriyle daha anlayışlı ve destekleyici ilişkiler kurmak için gereken erdemleri uygulamalarına teşvik de söz konusudur. Dolayısıyla insanın erdemli davranışlarını sadece uygun zaman ve koşullarda sergilemesinin değil, zor zamanlarda ortaya koymasının önemine vurgu yapılmaktadır.

3.2.4.

Eserini özlü ve geniş anlamlar ihtiva eden cümlelerden seçerek kaleme alan eden Kâtip Çelebi kardeşlik ve hakları ile ilgili önemli hikmetli sözlere de yer verir. Bunlardan birisi de şöyledir:

دعوى الاخاء على الرخا كثيرة

“Kardeşlik iddiası, rahatlık anında çoktur.

ولكن فى الشدايد يعرف الاخوان³⁶

Fakat gerçek kardeşler zor zamanda kendini gösterir, bilinir (yardıma koşar).”

Yukarıda geçen hikmetli sözlerde gerçek kardeşliğin bolluk ve rahatlıkta değil, sıkıntılı ve zor günlerde kendini göstereceğine dikkat çekilmektedir. İnsan zor günlerde hep kendini düşünür. Esas olan da bu anlarda kardeşlerini kendi nefesine tercih edebilmektir. Bu ise her kişinin değil er kişinin yapabileceği bir iştir.

Kardeşlik babı içerisinde yer alan bir diğer hikmetli söz şöyledir:

³⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l- Muhît*, s. 392.

³⁵ Çelebi, *Tuhfet'u'l-Ahyâr*, s. 32b.

³⁶ Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 6a.

وقال المامون: الاخوان على ثلاث طبقات، الأولى كالغذاء لا يستغنى عنه والثانية كالدواء تحتاج إليه أحيانا. والثالثة كالثم
ينبغي أن يجتنب عنه³⁷

Me'mûn şöyle dedi: "Kardeşler üç gruptur: Birincisi asla vazgeçemeyeceğin yemek gibidir. İkincisi bazen ihtiyaç duyduğun ilaç gibidir. Üçüncüsü de kendisinden kaçınman gereken zehir gibidir."

Me'mûn'un (198-218/813-833) bu hikmetli sözlerinde kardeşliğin önemine ve derecelerine dikkat çekilmektedir. Öncelikle gerçek kardeşin insanın yaşaması için ihtiyaç duyduğu yemeğe benzetilerek önemi vurgulanmaktadır. İkinci olarak zaman zaman sıkıntılar esnasında yardımı görülen kardeş de faydası olan ilaca benzetilerek ifade edilmektedir. Üçüncü kardeşlik şekli, haklara riayet etmeyen, daima insanı rahatsız eden, bencil fakat kardeş gibi gözüken ve zehir gibi zararı olan kişi olarak takdim edilmektedir. Ayrıca bu şahıstan uzak durulmasına dikkat çekilmektedir.

Konunun netleşmesi bakımından kardeşlik hakları konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.v) şu hadisi dikkat çekicidir: "Sizden biriniz kendisi için sevdiğini mümin kardeşi için de sevmedikçe gerçek mümin olamaz."³⁸

İfade edelim ki bir kişi, içtenlikle başkalarının da mutluluğunu ve iyiliğini istemelidir. Sadece kendi çıkarlarını değil, toplumun ve mümin kardeşlerinin çıkarlarını da gözetmelidir. Bu da inancın sadece bireysel bir mesele olmadığını, topluluk içindeki ilişkileri, dayanışmayı ve insanların birbirlerine karşı sorumluluklarının olduğuna dikkat çeker.

3.2.5 ومن وصايا الشهاب السهر وردي: لا تواخ احدا حتي يتبين لك منه خمس خصال: يختار
الفقر على الغني، والعمل على العلم، والاخرة على الدنيا، والذل على العز، ويكون بصيرا بعلم السر واعلانية، ويكون مستعدا
للموت³⁹

eş-Şihâb es-Sühreverdî'nin nasihatlerinden: "Sana şu beş özelliği gösteren kimseden korkma: Yoksulluğu servete, çalışmayı ilme, ahireti dünyaya, zilleti şan ve şerefe tercih eden, sırrı bilen feraset sahibi kimseden ve ölüme hazırlıklı olan kimseden."

Yukarıdaki edebî üslup bakımından zengin olan hikmetli söz, es-Sühreverdî'den (587/ 1191) aktarılmaktadır. Edep babında yer alan bu söz, önemli hasletleri barındıran insanlardan zarar gelmeyeceğine dikkat çekmektedir.

İlk cümlede yer alan "يختار الفقر على الغني" ifadesi, basitliği ve mütevazılığı vurgulamaktadır. Maddi zenginlik yerine gönül zenginliği ve değerlere odaklanmanın önemini anlatır. Ayrıca maddi kazanımların hayatın en önemli amacı olmadığını ve insanın gerçek mutluluğunun daha derin anlamlarda yattığını ifade etmektedir. Diğer cümlelerde de arkadaş olunacak kişideki özelliklere dikkat çekilmektedir. Sonuç olarak vecize ahlaki değerleri tercih etmenin, dünya hayatını ahirete tercih

³⁷ Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 5b.

³⁸ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Nşr. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), İman, 7.

³⁹ Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 10a.

etmenin gerekliliğine ayrıca alçakgönüllülüğe, basiret sahibi olmaya ve ölüm gerçeğini kabul etmenin hikmetine dikkat çekmektedir.

3.2.6. Osmanlıca Şiirlerinde Hikmetli Sözler

Dil, sanatkâr için bir hammadde gibidir. Duygu ve düşüncelerini aktarabilmek için sanatkâr dili önce işler, sonra aktarmanın etkili yöntemlerini arar. Kâtip Çelebi de yazmış olduğu bu eserine hem edebi güzellik katmak hem de sözlerinin daha etkili olması amacıyla Osmanlıca şiirlerdeki hikmetli sözlere de vermiştir. Bunlardan birisine dikkat çekmek yerinde olacaktır.

عالمك يوق جو بردمينه بقا
عاقل اولان آنك نسینه بقا⁴⁰
اثر ايله بقا بولور آدم.
أهل خيرك اثرلرينه بقا.
وقول أبو السعود رحمہ اللہ
محو اولوب کتمز مرور دهرله باقي قالور
خامی صفحی اورقده مزبور اولان⁴¹

“Âlemin yok çü bir demine bekâ,
Âkil olan anın nesine baka”
“Eser ile bekâ bulur âdem,
Ehl-i hayrın eserlerine baka,
Ve kavl-i Ebu’s-Suûd rahimehullah,
Mahv olup gitmez mürûr-ı dehrile bâkî kalur,
Hâme-i safha-i evrâkda mezbûr olan”

Bu şiirde yer alan “mürur” kelimesi sözlükte “Geçmek, gitmek, bir taraftan girip öteden çıkma, sona erme” anlamlarına gelirken birlikte kullanılan mürûr-ı dehr⁴² ifadesi ise zamanın geçip gitmesi anlamlarına gelmektedir. “Mezbur olma” kelimesi “yazılı olan, adı geçen, ismi yukarıda geçen” anlamına gelmektedir.⁴³

Şiirin ilk dört mısrasında şu hususlara dikkat çekilmektedir: Zaman, bir an bile dünyada durmaksızın geçip, akıp gitmektedir. Akıllı olan insanlar akıp giden bu âlemin nesine bakıp, neyini esas alsın ki? İnsan geride bırakacağı eseriyle ancak unutulmaz. Bundan dolayı eser bırakmak kişinin ismini dünyada devamlı kılar. Dolayısıyla hayır ve iyilik ehlinin eserlerine bakılarak onların dünyada isimleri unutulmamaktadır. Diğer mısralarda ise buna Ebu’s-Suûd Efendinin bir beytinden delil getirilmektedir.

⁴⁰ Çelebi, *Tuhfetu’l-Ahyâr*, s. 8b.

⁴¹ Çelebi, *Tuhfetu’l-Ahyâr*, s. 8b.

⁴² Yeğen, Badıllı- Hekimoğlu- Çalım, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, s. 1548.

⁴³ Yeğen, Badıllı- Hekimoğlu- Çalım, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, s. 1364.

Netice olarak şiirde, insanın dünyada arkasında bıraktığı eserlerle öldükten sonra ardından söz ettirmesinin önemine dikkat çekilmektedir. Kendisi bir gün ölüp gitse bile arkasında bıraktığı eserlerin asla yok olmayacağı anlatılmaktadır.

Kâtip Çelebi'nin eserinde aktardığı Osmanlıca hikmetli ifadeleri ise diğer bir şiir de şu şekildedir.

صفحي عالم بو رسمه لوحه دركم التن
نشف ايلر بر نفسده اوستنه مسطور اولان.
خواب غفلتدن اويان فهم ايت جهانك حالني
أي زمانه دولتو اقبالنه مغرور اولان.
ومنه التأثير.
يحيى إسعاد(اشعار) بر سوزم اوقر حسن تدبير ايلمز.
بن سويلرم بن دكلم دلداره تأثير ايلمز.⁴⁴

“Safha-i âlem bu resme levhadır kim altına,
Neşf eyler bir nefes de üstüne mestur olan.
“Hâb-ı gafletden uyan fehmit cihânın hâlîni,
Ey zamâne devlet ü ikbâline mağrur olan,
Ve minhü't-tesîr
Yahya Es'âd (eş'âr) bir sözüm okur hüsn-i tedbir eylemez,
Ben söylerim ben dinlerim dildâra te'sîr eylemez.”

İkinci mısradaki geçen “Mestur” kelimesi sözlükte “örtülmüş, gizlenmiş, kapalı” anlamlarına gelmektedir.⁴⁵ Bir sonraki satırda geçen “Hüsn-i tedbir” kelimesi de, “İyi düşünülerek tutulan yol, tefekkür ile tasmin etmek, ihtiyar olunacak meslek ve harekete karar vermek, bir kimseden haberi nakil ve rivayet eylemek, bir şeye iyi muvafık olmak için o işe muvafık ve hesaplı hareket etmek”⁴⁶ anlamlarına gelmektedir.

Yine (خواب) şeklinde yazılan ve hab şeklinde okunan kelime, Farsça olup “Uyku” anlamındadır. “Fehm” Arapça kökenli bir kelimedir ve “Anlayış”, “Kavrama”, “İdrak etme” gibi anlamlara gelir.⁴⁷ Bu kelime, bir şeyin içyüzünü veya gerçek anlamını kavrama yeteneğini ifade etmek için kullanılır.

Şiirdeki bu dizeler, Türk milletinin geçmişten günümüze kadar olan tarihini ve mücadelesini anlatmaktadır. Müellif, “Safha-i âlem bu resme levhadır kim altına” ifadesiyle dünya sahnesine çizilen bu resmin altına kimlerin adını yazacağını ve kimlerin bu mücadeleyi sürdüreceğini ifade eder. “Neşf eyler bir nefes de üstüne mestur olan” ifadesi bu cümlede, coşkunun veya neşenin sadece kısa bir an içinde bile olsa gizlenmiş veya saklı olan bir güçle ortaya çıktığı anlamına gelmektedir. Bu ise milletin

⁴⁴ Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 8b.

⁴⁵ Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 8b.

⁴⁶ Yeğen, Badıllı- Hekimoğlu- Çalım, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, s. 828.

⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l- 'Arab*, C. XI, s. 459.

diriliş ruhunu ve azmini sembolize eder. Son dize ise “Hâb-ı gafletten uyan fehm-i cihânın hâlini” ile milletin uykudan uyanışını ve dünyanın anlamını, anlayışını dile getirir. Bu dizelerde, Türk milletinin geçmişteki uykusundan uyandığını, artık dünyanın anlamını anlayışını kazandığını ve geçmişten aldığı güçle yeni bir döneme adım attığını ifade eden güçlü bir anlatım söz konusudur.

Görüldüğü üzere şair gafletten uzak durulmasına, makama güvenilmemesine ve okuduğu sözlerin, iyi bir düşünce içerisinde anlaşılmasından yakınmaktadır. Ayrıca, dildâr yani sevgili⁴⁸, kalbi hükmü altında tutan kişiye ne söylese fayda etmeyeceğine dikkat çekmektedir.

3.2.7. Farsça Hikmetli Sözler

Eserdeki diğer bir üslûp tarzı, müellifin yaşadığı döneme hâkim olan kültürel değerlere ve Farsça ibarelere de atıfta bulunmuş, hikmetli sözlerle yer vermiştir. “Ecel” ile ilgili madde başlığında altında Farsça ibareler de yer almaktadır. Bu bağlamda, Ömer b. Hayyâm’dan (1048-1132?) varlığın sonu olan ecelin gelmesiyle ilgili şu beyitleri aktarmıştır:

افسوس که سرمایه ز کف بیرون شد در دست اجل جان و جگر هاخون شد
کس نآمد از آن جهان که پرسم از او کاحوال مسافران عالم چون شد⁴⁹

“Üzgünüz ki sermaye avuçtan dışarı çıktı, Can ve ciğerler ölüm elinde kanla doldu.

O dünyadan kimse gelmedi ki ondan sorabilelim, Yolcuların durumu nasıl oldu dünya aleminde.”

در دست اجل که نیست درمان او را بر شاه و وزیر است حکم و فرمان او را
شاهی که بحکم دوش کرمان میخورد امروز همی خورند کرمان او را⁵⁰

Ecel bir derttir ki hiçbir dermanı yok, Hemşah'a hem de vezire o hüküm eder,

O şahın hükmüyle yenilen solucanlar,⁵¹Bugün solucanlar⁵² onu/şahı yerler.”⁵³

چون تیغ زند اجل سپرها هیچ است وین حشمت و جاه و مال و زر ها هیچ است.⁵⁴

“Eğer ecel kılıç vurursa kalkanlar hiç olur, büyüklük, mal ve altınlar da hiç olur.”

İfade edilebilir ki, müellif, ecelin kimse için müsamaha göstermediğini, ondan kurtuluşun olmadığını şiirlerden aktarma yaparak anlatmıştır. Yine o, insanın ölüm gerçeğiyle yüzleşmesini, dünyanın geçiciliğini ve insanın ecelden kurtulmak için elinde bulunan makam, mal ve altınların da faydasız olduğunu takdim etmiştir. Böylece Farsça şiirlerdeki hikmetli sözlerle ecelin insan için dünyada kaçınılmaz bir son olduğuna buna göre iyi işlere yönelmesine dikkat çekmiştir.

⁴⁸ Yeğen, Badıllı- Hekimoğlu- Çalım, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, s. 390.

⁴⁹ Okunuşu: Afsos ki sermaye ze kaf birun şod, Dar dest-i ecel cân ü ciger hâkân şod. Kes nâmed az ân cihân ke pursim âz û, Kâheval-i mesâferân-i âlem cûn şod.

⁵⁰ Okunuşu: *Dar dest-i ecel ki nist dermân ü râ, Bir şâh ü vezirist hüküm ü fermân ü râ. Şâhı ki bi-hükmi duş Kermân mîhurdu, Emr-i hümayûn Kermân ü râ.*

⁵¹ Bu mısradaki solucanlardan kasıt düşmanlardır.

⁵² Bu mısradaki solucanlar kelimesi gerçek anlamda kullanılmıştır.

⁵³ Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 5b.

⁵⁴ Okunuşu: *Cûn tîğ zand ecel sephirâ hîç est Vîn hüşmet ve câh u māl u zehrâ hîç est.*; Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 5a.

Farsça cümlelerdeki hikmetli sözlerden birisi de şöyledir:

هر صفحه‌ی ز دفتر او یک صحیفه است
از هر کسی درو سخن یادگار هست
چون یادگار اهل هنر را وظیفه است

“Onun defterinin her yaprağı bir sayfadır,
Herkesten onda yadigâr olan bir söz vardır,
Zira anı bırakmak hüner ehlinin görevidir.”⁵⁵

Müellif ilk mısra da her sayfanın kendi değerini taşıdığını ve her biri kendi başına bir anlam ve öneme sahip olduğunu ifade ediyor. İkinci mısra da ise her kişinin, sayfada (sözde) bir katkısı olduğuna dikkat çekiliyor. Dolayısıyla, her bireyin kendi ifadeleriyle, düşünceleriyle ve katkılarıyla değerli olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Son mısra da ise müellif, “Zira anı bırakmak hüner ehlinin görevidir.” ifadesiyle eserlerin ve miras olan kültürel değerlerin yaşatılmasında sanatçının sorumluluğu olduğu ifade ediyor.

Bu hikmet ihtiva eden şiirde sanatın, güzel ve anlamlı ifadenin değeri vurgulanırken, her bireyin sözünün ve eserlerinin kendi başına bir değer taşıdığına dikkat çekiliyor. Ayrıca, sanatçıların sorumluluğunun, önceki sanatçıların mirasını korumak ve gelecek nesillere aktarmak olduğuna vurgu yapılması da fevkalade bir üslubun örneğini teşkil etmektedir.

Yine Farsça olarak müellif eserinde insanlıkla ilgili hikmetli sözler de değinmiştir. Bununla ilgili birkaç örneğin verilmesi uygun olacaktır.

آدمی غریب ترکیب است. از فرشته سرشته وز حیوان. گر بدین مایلیست کمتر از این. و بدان مایلیست برتر از آن⁵⁶

“İnsan tuhaf bir bileşimdir; Hem melekten hem de hayvandan yaratılmıştır. Eğer dünyevi arzulara daha az ilgi gösteriyorsa, bu onun karakterini daha az dünya ile sınırlı olduğunu gösterir. Ancak ilahi arzulara daha fazla ilgi gösteriyorsa, bu onun ruhsal açıdan daha üstün bir yola yönelmekte olduğunu ifade eder.”

Bu beyitte, insanın dünyevi ve manevi arzuları ve doğasındaki farklılığı anlatılmaktadır. Yani insanın içinde melekî ve nefsanî yönlerin bulunduğu dikkat çekilmektedir. Eğer kişi dünyevi yönlerini üstesinden gelmek isterse, daha az arzu ve istekte bulunmakla bunu başarabileceğine vurgu yapılmaktadır. Yine hikmet olan bu sözde kişi, dünyevi arzulara daha fazla eğilim gösterir de temayül ağır basarsa, insanın manevi yani melekî yönleri geride kalabileceğine dikkat çekilmektedir.

⁵⁵ Okunuşu: Her safha-yi zi defter-i o yek sahife est, Ez her kesi der o sohan yadigar est, Çün yadigar ehl-i hünerra vezife est.; Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 3a.

⁵⁶ Okunuşu: Ademî ğarîb terkîb-i est. Ez fereste seraşte vez hayvân. Ğer bedîn mâyîlist kemeterraz ğer bedân mâyîlist berterraz.; Çelebi, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, s. 61b.

ای آنکه توست ملک اسکندر و جم از حرص مباح در پی نیم درهم. عالم همه در تست ولیکن در جهل پنداشته تو
خویش را در عالم. تویی خلاصه ارکان و افلاک. ولی چه سود که خود سراغ کنی ادراک⁵⁷

“*Ey Anka! sen ki İskender ve Cem krallıklarının hükümdarısın. Açgözlülüğten uzak dur, yarım kuruşun peşinde koşma. Dünya senindir ama cehalet içindesin. Bilmeden kendini dünya sahnesinin kralı sanıyorsun. Sen evrenin özüsün, yıldızların ve göklerin özeti. Ama ne işe yarar ki kendi anlayışını aramazsan?*”

Bu hikmetli sözde, insanın içinde barındırdığı potansiyeli ve insanın kendini tanıma, değerlendirme süreci anlatılmaktadır. İnsanın anlam arayışı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yani bu sözde aslında insanın büyük bir potansiyele sahip olduğu, bu potansiyelin dünya kralları olan İskender ve Cem'in krallıklarından daha büyük olduğu ifade edilmektedir.

Kastedilen anlamın kavranabilmesi için cümlede geçen ifadelerle yakından bakmak gerekir. Metinde Anka, büyük krallıkların hükümdarı olan İskender ve Cem'e hitap ediliyor gibi görünüyor. Ancak burada "Anka" kelimesi gerçek bir kişiyi ifade etmiyor, daha çok sembolik olarak büyük gücü ve önemi simgeliyor. Metindeki mesajda "Anka", yüksek mevkilere sahip olan insanların açgözlülüğten uzak durmaları gerektiğini, maddi hırsın peşinde koşmanın anlamsızlığını ve gerçek değerlerin bilincine varmalarını temsil ediyor. Anka'nın özellikle "Dünya senindir ama cehalet içindesin. Bilmeden kendini dünya sahnesinin kralı sanıyorsun." ifadeleriyle bağlantılı olarak, insanın sahip olduğu gücün ve imkanların, idrak ve anlayış olmadan anlamsız olabileceği vurgulanıyor. Yani, Anka sembolü burada, insanın idrak gelişimi ve anlayışının öncelikli olarak değerlendirilmesi gerektiğini anlatmak için kullanılmıştır denilebilir. Bu sözde bilgi sahibi olmadan kendini çokbilmiş sanmanın yanıltıcı olabileceği de vurgulanmaktadır.

İnsanın iç potansiyelini keşfetmek ve değerlendirmek, aslında onun aile içindeki ilişkileriyle de yakından ilgilidir. Duygusal bağlar ve aile dinamikleri, bir kişinin yeteneklerini ve anlayışını şekillendirebilir. Bu bağlamda, ⁵⁸“دانی سبب ز چیست که فرزند با پدر. منت ندارد از چه فراوان دهد عطا”
“*Bilir misin, neden çocuk babaya hizmet eder? Çocuk, babasının cömertlik ve sevgisi nedeniyle minnet borcu olmadan nimetlerini paylaşır.*” cümleleri, insanın iç dünyasındaki potansiyeli ile aile ilişkileri arasında bir yansımayı ifade etmektedir.

یعنی بدین جهان که محل حوادث است. در محنت وجود تو آورد مرا⁵⁹

“*Bu dünya, olayların meydana geldiği bir yer olarak kabul edilir. Zorluklarla dolu bu dünya, benim varlığımı daha da anlamlı hale getirdi.*”

⁵⁷ Okunuşu: *Ey ânke tuvist mülk-i İskender ve Cem. Az hırıs mubaşir pey nîm dirhem. Âlem heme dır test velayken der cehl. Pendâshte tu hüş râ der âlem. Tuvî hâşiyet ü eflâk. Lakin çe sude ki, hüd serâğ keni idrâk.*

⁵⁸ Okunuşu: *Dani sabab ze çist ke farzand ba pedar . Minnet nadarad az che faravan dahad ata.; Çelebi, Tuhfetu'l-Ahyâr, s. 61b.*

⁵⁹ Okunuşu: *yânî bedîn cihân ke mehâl-i havâdise est. Der mihnet vücudu to âvered merâ.; Çelebi, Tuhfetu'l-Ahyâr, s. 61b.*

Bu beyitte “محت” (mihnet) kelimesi, “zorluklar” veya “sıkıntılar” anlamına gelir. Beyitte geçtiği gibi, zorluklar içinde olmak, sıkıntılarla karşılaşmak anlamına gelir.⁶⁰

Dikkat edilirse vecizede dünya; olayların, deneyimlerin ve zorlukların yaşandığı bir sahne olduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı Dünya, insanların karşılaştığı çeşitli olayların meydana geldiği bir platform olarak betimlenmiştir. Bu da insanların karakterini şekillendirdiğini ve zorluklar karşısında güçlü bir duruş sergilemenin önemini göstermektedir.

Kâtip Çelebi, hikmet açısından dikkatini çeken ayet ve hadislerden bazılarını eserinde yer vermiştir. Bunlardan bir kısmına değinmek uygun olacaktır.

3.3 Eserde Hikmetlerine Binaen Yer Alan Bazı Ayet ve Hadisler

Müellif yazdığı pek çok konuda hem ayetlere hem de hadislerle gereken atıfları yapmıştır. Böylece ilgili konuyu daha anlaşılır hale getirmiş ve kaynak açısından da güçlendirmiştir. Ancak ayetler ve hadisler erbabı arasında meşhur olduğu için makale kapsamında konu kısa tutulacaktır. Dolayısıyla ihlas bab başlığı altında bulunan hadislerle ve ayete dikkat çekilmekle yetinilecektir.

Müellif hikmet teriminin geçtiği ayetlere ayrı bir önem atfetmiş özellikle onları zikretmiştir. Örnek olması açısından hikmet verilene büyük hayır verildiği dair ayet şöyledir:

وَيُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, ona büyük bir hayır verilmiştir.

Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.”⁶¹

Bu ayette hikmet verilen yani derin ve yararlı bilgi sahibi kişinin hayır içinde olduğu ve düşünüp ibret alacağına dikkat çekilmektedir. Derin ve yararlı bilgi verilen kimselerin de peygamberler ve âlimler olduğu buradan anlaşılmaktadır.

Yine Kur'an-ı Kerim'de hikmet teriminin geçtiği Lokman suresindeki ayet şöyledir:

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ ۚ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ ۖ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

“Andolsun biz Lokman'a Allah'a şükret diyerek hikmet verdik. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük eden de bilsin ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir. Her türlü övgüye layıktır.”⁶²

Burada lokmana hikmet verilmesi ve verilen nimete şükretme konusu dikkatlere sunulmaktadır. Nimete karşı şükür ve teşekkür içinde olunması ve nankörlük edilmemesinin önemi vurgulanmaktadır.

Müellif, anlam açısından hikmeti ihtiva eden ayetlerden birisi olarak şunu zikreder:

⁶⁰ مهنة/Mihnet kelimesi Arapça “ مهن / Me-he-ne” kökünden müştaktır. Çoğulu, مهن dir. Sözlükte master olarak, mesleğinde, işinde, çalışmak, iş, meslek edinmek, !mesleğe adım atmak yormak, hizmet etmek, vurmak, elbiseyi çekmek, kullanmak, anlamlarına gelen bu kelimenin esası meslek edinmek, hizmette kullanıp zebun eylemek, yenmek anlamındadır.; Çelebi, *Tuhfet'ul-Ahyâr*, s. 3b.

⁶¹ Bakara 1/269.

⁶² Lokman 31/12.

قال الله تعالى لكل أجل كتاب ولن يؤخر الله نفسا إذا جاء أجلها

“Her ecelin bir zamanı vardır. Allah süresi geldiği zaman hiçbir canı ertelemes.”⁶³

Ayet, Allah'ın her canlının ömrü için kesin bir takdiri ve sınırı olduğunu vurgulamaktadır. Kişinin eceli gelince tecilin mümkün olmadığına dikkat çekilmektedir.

Kâtip Çelebi hikmet ihtiva eden bazı hadisleri de eserinde zikreder. Bunlardan ihlasa dair olanlarından birkaç tanesi şöyledir:

من أخلص الله أربعين صباحاً فجرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه

“Kim kırk sabah ihlasla Allah'ı zikir ve tefekkür ederse, kalbinden diline hikmet pınarları akar.”⁶⁴

وفي الحديث القدسي الإخلاص سرٌّ من سرِّي ، استودعته قلب من أحب.

“İhlas, (beni)sevenin kalbine emanet ettiğim sırrımdan bir sırdır.”⁶⁵

أخلص دينك يَخْفِكَ القليلُ مِنَ الْعَمَلِ .

“Dininde ihlaslı ol, biraz çalışman sana yeter.”⁶⁶

Müellif, ihlasın kalbin içerisinden gelen saf niyetin bir ifadesi olduğuna dikkat çekmiştir. Bu sebeple, ihlasla yerine getirilen ibadetler ve Allah'a olan içten bağlılık, insanın manevi gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Samimiyetle tezekkür, tefekkür ve zikir eden kişi kendini ruhen ve manen de geliştirmiş olur. Bu aşamaya gelen alim ve arif birisinin hikmetli sözleri dil aracılığıyla ifade edilebilir hale gelebileceğine hadisler dikkat çekmektedir. Bu bağlamda benzer nitelikte olan Türkçedeki “Hikmet dolu bir baş, altın tahttan üstündür.” Atasözü hikmetin bilgelik ve anlayış bakımından insan hayatındaki bağlantısına örnek gösterilebilir. Denilebilir ki bilgi ve akıl, maddi zenginlikten daha değerlidir. Hikmete sahip olan kişi, her türlü mal varlığı olan kişiden üstün tutulur. Sonuç olarak, alanında eserleriyle ve kişiliği ile öne çıkan müellifin bu nitelikteki hadisleri seçmesi, esere ayrı bir orijinallik kazandırmıştır.

Sonuç

Hikmetli söz ve vecizelerin, insanlık tarihinde oldukça önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Bu sözler, toplumların kültürel mirasını yansıtırken, aynı zamanda öğüt verme, irşat etme niteliğine de haizdir. Bu nedenle hikmet dolu ifadeleri aktarmanın da ayrı önemi vardır. Kâtip Çelebi'nin ünlü düşünürlerin orijinal nitelikteki hikmetli sözlerini ve bu minvalde seçtiği bazı ayet ve hadisleri de barındıran “*Tuhfetü'l-Ahyârî'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr*” adlı eserinin oldukça önemli ve özgün olduğu söylenilebilir.

⁶³ Münâfikûn 63/11.

⁶⁴ el-Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Müsnedü 'ş-Şihab*, Thk. Hamdi b. Abdulmecid Selefi, Neşr. Müessesetü'r-Risâle, C. I, (Beyrut: 1986), s. 285.

⁶⁵ el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-Bârî, bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Neşr. Daru'l-Ma'rife, C. IV, (Beyrut: 1992), s. 109.

⁶⁶ Çelebi, *Tuhfetü'l-Ahyâr*, s. 194a.; el-Hâkim, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek, ala's-Sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Neşr. Daru'l-Kutubi'l-ilmîyye, C. IV, (Beyrut: 1990), s. 341.

17. yüzyılda yaşamış çok yönlü Osmanlı bilginlerinden olan Kâtip Çelebi, “*Tuhfetu'l-Ahyâr*” adlı el yazmasını büyük bir özveriyle kaleme alındığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Pek çok ilmi konuları ihtiva etmekle beraber hikmet ve atasözlerini de yer vermesi, eserin el yazması olması ve az sayıda Farsça ifadeleri barındırmakla beraber Arapça olması onun seçkin vasıflarındandır. Bu özelliklerinden dolayı Arap edebiyatı açısından da önemli bir değere sahip olduğu ifade edilebilir.

Fikir üretmenin ve düşüncenin açıklanması, bunun kaleme alınması, aktarılması, alanında uzman olan insanların sözlerine yer verilmesi Kâtip Çelebi’nin alandaki uzmanlığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca o, sadece Arap kültürü değil Türk ve Fars kültürünün önemli yönlerini yansıtan mesel ve hikmetli sözlere dikkat çekmesi eserinin değerini bir kat daha artırmaktadır.

Eserde zikri geçen meseller ve hikmetli sözlerden makaleye aktarılan bir kısmında, dünyanın geçici olduğuna, gafil olunmamasına, gurur ve kibre kapılmamaya vurgu yapılmaktadır. Dünyada bir eser bırakmanın önemine ve kişinin isminin ancak bıraktığı ile unutulmayacağına dikkat çekilmektedir. Yine insanların düşünce ve fikirlerinin kalıcı olması için yazmanın değerine, cömertlik, tevazu, ihlas, hediyeleşme, kâmil kişinin vasıfları, insanın melekî ve nefsî yönü gibi konulara değinilmektedir. Gerçek kardeşliğin gerekliliği ve çeşitleri açıklanmaktadır. İnsan için sağlığın önemi vurgulanmakta sağlık olmadan devletin bile idare edilemeyeceğine dikkat çekilmektedir.

Kaynaklar

- Asım Efendi - Mustafa Koç, *el-Ukyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, C. I, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013
- Başaran, Selman, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi 1994.
- Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Nşr. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cürcani, Seyid Şerif, *Kitabu't-Ta'rifat*, İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çelebi, Kâtip, *Tuhfetu'l-Ahyâr Fi'l-Hikem ve'l-Eş'ar*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2539, 1a-565b.
- Düzgün, Osman, *Arapça-Türkçe Karşılıklar klavuzu*, Ankara : TDK yayınları , 2020.
- el-Askalânî, Ahmed b, Ali b. Hacer, *Fethu'l-Buhârî, bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Neşr. Daru'l-Ma'rife, C. IV, Beyrut: 1379.
- el-Hâkim, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrekala's-Sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Neşr. Daru'l-Kütübi'l-ilmiyye, C. IV, Beyrut: 1990.
- İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- el-Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Müsnedü's-Şihab*, Thk. Hamdi b. Abdulmecid Selefî, Neşr. Müessesetü'r-Risâle, C. I, Beyrut: 1986.
- es-Sekkâk, Ebû Yakub Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, tah: Abdulhamid Hendâvî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, 2000.

- Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu 'l- Muhît*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- Gökyay, Orhan Şaik, *Kâtîp Çelebi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânü'l- 'Arab*, C. XI, Lebanon: Dar Sader Publishers, 2011.
- Kazan, Ramazan, *İbn Dureyd'in el-Muctena Adlı Esrindeki Hz. Peygamber'in Vecizeleri ve Edebi Özellikleri*, Ankara: Nobel Yayınları, 2011.
- Sarıcaoglu, Fikret, “Katib Çelebi'nin Otobiyografileri” *Tarih Dergisi*, S. 37, 2002.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Kâtîp Çelebi*, Kanaat Matbaası, İstanbul: Dersaadet, 1331.
- Uzun, Taceddin, Arap Dilinde Meseller (Atasözleri), Konya: *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996.
- Yeğin, Abdullah- Badıllı, Abdulkadir.- İsmail, Hekimoğlu- Çalım, İlham, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, C. II, İstanbul: Tür Dav Yayınları, 1981.

İnternet Kaynakları

- <https://islamansiklopedisi.org.tr/nefis>. (28.05.2023)
- Orhan Şaik Gökyay, “Kâtîp Çelebi”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/katib-celebi>, (28.05.2023)